

Забуга Юлія Юріївна,
*кандидат юридичних наук,
асистент Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

Михайліченко Тетяна Олександрівна,
*кандидат юридичних наук,
асистент Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Полтава*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗМІНОЮ ОБСТАНОВКИ: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Незважаючи на бурхливі зміни в житті українського суспільства і як наслідок динамічного розвитку кримінального законодавства, деякі кримінально-правові інститути майже не змінилися, зокрема інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Його існування в Кримінальному кодексі України (далі – КК України), на наш погляд, є доцільним, бо стимулює позитивну посткримінальну поведінку в осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. При цьому таке звільнення означає, що держава за наявності певних передбачених у КК України умов і підстав «закриває очі» на те, що конкретна особа вчинила злочин, і факт його вчинення підлягає юридичному забуттю з усіма відповідними для цього правовими наслідками. Серед видів такого звільнення найцікавішим, із точки зору архаїчності та невідповідності сучасним реаліям, є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, а саме тієї, що потягла за собою втрату суспільної небезпечності особи (ст. 48 КК України).

Слушно пише Ю. В. Баулін, що особа звільняється саме від потенційної відповідальності, бо це відбувається до початкового моменту реалізації кримінальної відповідальності [1, с. 194]. Тому й процесуальним документом, який підтверджує юридичний факт звільнення, є ухвала, а не обвинувальний вирок суду. Вважаємо, що таке поблажливе ставлення держави до злочинця повинно мати чітке правове підґрунтя. Проте аналіз судової практики свідчить про зворотне: часто прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є безпідставним і de-facto легітимним способом уникнення відповідальності без досягнення поставлених ці-

лей. Зокрема, нами було проаналізовано 300 із 922 судових рішень щодо застосування до особи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України) за період із 01.01.2017 р. по 30.06.2018 р. і виявлено ряд типових помилок.

Отже, у 80% випадків суди звільняли від кримінальної відповідальності у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності, решта – втратою діянням суспільної небезпечності; у 44% випадків суди відмовляли у задоволенні клопотання про звільнення особи на підставі ст. 48 КК України; у 56% випадків відповідне клопотання було задоволено, але 6% із таких ухвал були оскаржені. У 99% випадків апеляційні суди скасовували рішення суду першої інстанції через неправильне застосування кримінального закону (зазвичай, відсутністю підстав) і направляли справи на новий розгляд. Щодо умови звільнення, то у 98% випадків нею виступало вчинення вперше умисного злочину середньої тяжкості. Підставою для такого звільнення (помилково, як на наш погляд) визнавалися дані, які позитивно характеризували обвинувачену особу на момент розгляду справи у суді, у т. ч. й ті, що КК України відносить до обставин, які пом'якшують покарання.

Іноді суди застосовували цей вид звільнення від кримінальної відповідальності за відсутності необхідної для цього умови. Відповідно до ст. 48 КК України нею виступає вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів. Видається, що використання в тексті закону про кримінальну відповідальність слова «злочину» в однині означає, що звільнити від кримінальної відповідальності особу у зв'язку із зміною обстановки можна лише тоді, коли вона фактично вчинила один злочин. Сукупність останніх не дозволяє застосувати до особи цей пільговий інститут. Проте іноді суди задовольняли відповідне клопотання і звільняли осіб, які вчинили вперше декілька злочинів. Так, Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу звільнив ОСОБУ_2, яка вчинила вперше злочини, передбачені ч. 2 ст. 191 і ч. 1 ст. 366 КК України, від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України, за обидва злочини [2].

Найбільшу ж кількість помилок при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності становить неправильне встановлення судами відповідної підстави: особа перестає бути суспільно небезпечною, що підтверджується зміною обстановки (60%). Традиційно під обстановкою розуміють сукупність умов, у яких що-небудь відбувається. Використання в тексті ст. 48 КК України дієслова «зміна» означає, що зміна обстановки – це певний позитивний процес, який відбу-

вається в житті злочинця і настільки впливає на його світогляд, що в майбутньому він не вчинить нового злочину. Тобто підтвердити той факт, що обстановка змінилася і особа перестала бути суспільно небезпечною, можна лише за умови аналізу обстановки, яка оточувала її до, під час вчинення злочину, а також на момент розгляду справи в суді. Проте в абсолютній більшості випадків судді, розглядаючи питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності, встановлюють лише обставини, які характеризують її з позитивної сторони вже після вчинення злочину. При цьому не досліджуються ані негативні характеристики особи, ані обставини, які б характеризували її до та під час вчинення злочину (зокрема, мотиви, мету й ін.). В ухвалах найчастіше фігурує формулювання, що обстановка змінилася, бо особа перестала бути суспільно небезпечною. Однак, підкреслимо ще раз, на нашу думку, подібний висновок можна зробити лише аналізуючи ситуацію в динаміці. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12 наголошує, що «особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину». Найчастіше це випадки звільнення особи з посади (роботи) чи, навпаки, влаштування на роботу, переїзд на інше місце проживання і розрив зв'язків із кримінальним середовищем, усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких був вчинений злочин, призов до армії та ін. [1, с. 154; 3, с. 400]. Однак, вважаємо, що ці традиційні приклади досить часто не відповідають сучасним реаліям життя, а тому звільняти від кримінальної відповідальності, посилаючись на вже перераховані обставини життя злочинця, як на підставу такого виду звільнення, суди повинні достатньо обережно. Приміром, влаштування особи на постійне місце роботи, яке зазвичай сприймається як яскравий показник втрати особою суспільної небезпечності за наявності ще кількох даних, що позитивно характеризують особу, не завжди свідчить про втрату суспільної небезпечності останньої. Суд, зокрема, мав би дізнатися, чому особа раніше не працювала, як довго був період безробіття. Адже нині часто т. зв. безробітні є працевлаштованими, але без офіційного оформлення. І це не заважає їм вчиняти злочини. За такої ситуації постає закономірне питання: чи офіційне працевлаштування дійсно суттєво змінює обстановку? Вважаємо, що ні. Подібний аналіз слід проводити і в прямо протилежній ситуації, коли особа звільняється із займаної посади/

роботи і, можливо, влаштовується на іншу роботу чи посаду. Звісно, з одного боку, це позитивно характеризує особу, але з другого – варто задатися й питанням: що заважає особі вже за місяць-два після звільнення від кримінальної відповідальності повернутися на попереднє місце роботи чи зайняти аналогічне, не повідомляючи нового роботодавця про «прикрий» факт недалекого минулого? На нашу думку, знову ж таки нічого.

Змінилася ситуація і з варіантом призову до лав Збройних Сил України. Раніше це часто сприймалося як безсумнівний факт того, що особа перестала бути суспільно небезпечною. Не змінилася така ситуація і нині [4–5]. Але соціальні передумови і реалії, на підставі яких це стверджувалося, йдуть корінням у часи СРСР, коли строк служби в армії в різні періоди становив від 2 до 5 років. Такого часу дійсно було достатньо для перевиховання і прищеплення особі якісно нових, корисних суспільству цінностей. Сьогодні ж загальний строк служби складає до 18 міс., а для осіб, які мають вищу освіту, – до 12 міс. (ст. 23 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» від 25.03.1992 р. №2232 в ред. від 15.01.2015 р.). Тобто строки перебування в армії наскільки короткі, що із вирахуванням необхідного часу для адаптації особи в новому соціумі, його недостатньо для перевиховання, а тим більше для закріплення результатів. Таким чином, de-facto жодної зміни обстановки немає, є лише відтермінування, а далі як пощастить: чи встигли закріпитися нові цінності; чи продовжить особа по поверненню додому спілкування зі старими друзями і знайомими, які на неї негативно впливали; чи матиме житло і роботу із достатнім заробітком?

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що від такого виду звільнення від кримінальної відповідальності, як втрата особою суспільної небезпечності слід відмовитися. Це підтвердив і аналіз судової практики, адже суди досить часто безпідставно звільняють від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили умисні злочини середньої тяжкості. Підстава «особа перестала бути суспільно небезпечною», що використовується законодавцем у ст. 48 КК України, є абсолютно оціночною, тому навіть правильна оцінка зміни обстановки дозволяє лише спрогнозувати поведінку злочинця та повірити їй «на слово». Враховуючи той факт, що контроль за поведінкою осіб, які нібито втратили суспільну небезпечність на момент розгляду справи у суді, фактично відсутній, доцільніше, на нашу думку, звільняти їх від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 або ст. 75 КК України, що також буде економією кримінально-правової репресії.

Використані джерела

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. – Київ: Атіка, 2004. – 296 с.
2. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73039936>.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право України: Навч. посіб. – Київ: Ваіте, 2014. – 944 с.
4. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67597460>.
5. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70995155>.

УДК 343.222
Ф94

Упорядники:
Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко

Ф94 **Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. – Харків : Право, 2018. – 208 с. : іл.**

ISBN 978-966-937-462-2

У збірнику вміщено матеріали наукового полілогу «Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності», що відбувся у м. Харкові 7 вересня 2018 р. з нагоди 65-річного ювілею професора Ю. В. Бауліна. Учасниками полілогу обговорено широке коло загальних та спеціальних питань, що стосуються поняття, змісту, підстави, форми реалізації кримінальної відповідальності, проблем її виключення та звільнення від неї.

УДК 343.222

ISBN 978-966-937-462-2

© Баулін Ю. В., Пономаренко Ю. А., упорядкування, 2018
© Оформлення. Видавництво «Право», 2018